

Дыбыстық жүйені меңгерту – сауаттылық негізі

*Р.Р. Әбішева, филол.ғ.к.,
ЖОО-ға дейінгі дайындық кафедрасының доценті.*

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті дайындық факультетінде тыңдаушыларымызға сапалы білім беру – жылдан-жылға қолға алынып, жетілдірілуде. Білім алушы жастарымыз Қытай Халық Республикасынан келгендіктен, оқу процесінде өзіндік қиындықтар мен ерекшеліктер болуы заңдылық. Оқытуда кездесетін қиыншылықтың бірі – диаспора өкілдерінің қазақ тілінің әліпбиін (кириллица) білмеуі. Аталмыш елде қазақша оқыған бала ана тіліне жетік болып, ауызекі сөйлеу тілін білгенімен, сауатын өзге әліпбимен ашқандықтан кириллица әрпін бірден игеріп, жазып кетуі қиын екені даусыз. Тыңдаушы-жастарымыз тілінде өздері мекен еткен ел тілдерінің элементтері кездеседі. Әдеби қалыпқа түсіріп, төселдіру үшін уақыт қажет, сондықтан, көбірек жазбаша жұмыстардың орындалуы сауатты жазу дағдысының қалыптасуына ықпал етеді. Дағдының қалыптасуы – қайталау және жазбаша жаттығу жұмыстарымен тығыз байланысты.

Жазба жұмыстарының қандай түрі болмасын, бәрі де грамматикалық, теориялық заңдылықтармен ұштасады. Тыңдаушы балалар аудиториясында құрғақ ережені оқи бергенше, өтілген тақырып бойынша берілген ережені меңгерту барысында жаттығу, талдау жұмыстарымен қатар тест материалдарын да көбірек қолданған тиімді.

Дыбыс жүйесін оқыту барысында тыңдаушының есте сақтау қабілетін дамытып, оларды еңбектенуге, жылдамдыққа баулитын сабақ элементтерінің бірі – деңгейлік тест. Тест тапсырмалары – өтілген тақырыпты қорытындылау, оқушының білімін бағалай отырып, оны келесі деңгейге жетелеуге оңтайлы табылған әдіс. Оқытушы міндеті – тест тапсырмаларын жүйелі түрде жасау және оны сабақта ұтымды қолдану. Тест жұмысы барысында тыңдаушы жіберген қатесін оқулықтан өзі қарап түзетсе, сол сұраққа келесі жолы дұрыс жауап беруіне мүмкіншілік болады.

Мысалы, өз тәжірибеммен бөлісе кетсем. Оралман-тыңдаушы аудиториясына арналып жазылған жаттығулар жинағында әр тақырып өтіліп болған соң, тест тапсырмалары жасалып, енгізілген [Р.Р. Әбішева. Қазақ тілі /Фонетика саласы бойынша жаттығулар жинағы/. – Алматы, 2010.].

Тест материалдарымен жүргізілетін жұмыстар неғұрлым жүйелі және жоғары деңгейде болса, соғұрлым тыңдаушының да білім сапасының қорытындысы жоғары болатыны анық. Сонымен, сауаттылық – тіл қасиетін меңгерушілік деген қағиданы әрбір қазақ ұстана білсе, ана тілін құрметтеп, бағалағанының айғағы.

Қорыта айтқанда, теорияны оқығаннан кейін, оны практикада қолдана білу үшін жүргізілетін жазбаша жұмыс түрлері, жаттығулар және тест

материалдары жазудағы, оқудағы сауаттылықты қалыптастырудың негізі болып табылады.

***Фонетика саласы бойынша тест тапсырмалары
(ықшамдалып алынған)***

1. Ашық дауыстыларды табыңыз.

- А) о, и, у, і, а
- Ә) а, ә, е, о, ө, э
- Б) о, у, и, і, к
- В) л, м, о, у, и
- Г) а, ә, ғ, з, е

2. Қысаң дауысты дыбыстар қатарын көрсетіңіз.

- А) а, ә, о, і
- Ә) ы, і, ұ, ү, и, у
- Б) ә, о, у, ә, е
- В) о, ұ, ә, ы, і
- Г) у, ү, ә, ы, ө

3. Дыбыс саны мен әріп санында айырмашылығы бар сөзді белгілеңіз.

- А) Тараз
- Ә) Алматы
- Б) Донбасс
- В) Ертіс
- Г) съезд

4. Тек жіңішке буындардан тұратын сөзді табыңыз.

- А) ауылдық
- Ә) қалампыр
- Б) тыңдаушы
- В) кеншілер
- Г) жайлау

5. Езулік дауыстылар қатарын табыңыз.

- А) а, о, у, ү, и
- Ә) а, ә, ы, і, и, е, э
- Б) о, у, ө, и, і
- В) в, г, ғ, и, і
- Г) а, ә, ө, у, қ

6. Еріндік дауыстылары бар сөзді көрсетіңіз.

- А) үйрен, үйлен
- Ә) өну, сену
- Б) үккіш, ұшқыш
- В) егу, үгу
- Г) ұшу, өну

7. Жіңішкелік белгісі бар сөзге қосымшаның дұрыс жалғанған түрін көрсетіңіз.

- А) фестивалы
- Ә) фестивалдан
- Б) фестивалынен
- В) фестивалыге
- Г) фестивалі

8. Жуан, ашық, езулік, дауыстысы бар сөзді анықтаңыз.

- А) жабық
- Ә) алауыз
- Б) көрші
- В) мұрын
- Г) балалар

9. Ұяң дауыссыз дыбыстар қатарын толтырыңыз.

- А) й, ш, н, ң, ...
- Ә) р, л, у, ...
- Б) п, ф, к, ...
- В) ш, щ, ф, ...
- Г) ж, һ, з, ...

10. Үнді дауыссыз дыбыстардан құралған сөзді табыңыз.

- А) маңайда
- Ә) шарайна
- Б) абайла
- В) жағада
- Г) арайлану

11. Қатаңнан басталып, үнді дауыссызға аяқталған сөздерді көрсетіңіз.

- А) Шерхан, Сұлтан
- Ә) Шәуешек, Үрімші
- Б) бидай, күріш
- В) қобыз, дәрігер

Г) ғасыр, заман

12. Сөздің басында жазылмайтын дауыссыз дыбысты көрсетіңіз.

А) н, к

Ә) ө, с

Б) і, ң

В) щ, ы

Г) ң, һ

13. «Һ» қай сөзде жазылады?

А) тари...

Ә) шари...ат

Б) ...алық

В) са...ара

Г) жи...анкез

14. Ашық буынды сөзді көрсетіңіз.

А) жазбаша

Ә) мәжіліс

Б) таңырқай

В) жеткіншек

Г) балаша

15. Бітеу буынды көрсетіңіз.

А) от

Ә) ас

Б) ажар

В) қарт

Г) самал

16. Бір буынды тұйық буынды көрсетіңіз.

А) тарс

Ә) бұлт

Б) қайыс

В) жол

Г) от

17. Бірыңғай бітеу буынды сөзді көрсетіңіз.

А) Темірбек

Ә) Зылиха

Б) Рахым

В) Оралкүл

Г) Нұрсұлтан

18. Бірыңғай ашық буынды сөйлемді табыңыз.

- А) Әлия - бала дәрігері.
- Ә) Дүкенде кітап көп.
- Б) Қуанышым қойныма сыймады.
- В) Аттар жайылып жүр.
- Г) Балапандардың қанаттары қатайды.

19. Бірыңғай бітеу буынды сөзді табыңыз.

- А) Мақсат мектептен кеткен жоқ.
- Ә) Қант қызылшасын өсіреді.
- Б) Аялдамада кісі көп.
- В) Көзілдіріксіз кітап оқу
- Г) Рұканай құлпынай теріп жүр.

20. Төртінші буын тұйық буыннан болған сөзді табыңыз.

- А) босағаны
- Ә) өртенуге
- Б) тұңғыықта
- В) әдебиетші
- Г) мәдениет

21. Екінші буыны тұйық буыннан басталған сөзді табыңыз.

- А) киік, тиын
- Ә) шағала, бетеге
- Б) баспана
- В) бұлбұл
- Г) ант

22. Буынға бөлінбейтін сөзді табыңыз.

Қарт ана - әлпештеген аман болғай!

- А) ана
- Ә) қарт
- Б) әлпештеген
- В) аман
- Г) болғай

23. Буынға қате бөлінген сөзді табыңыз.

- А) о-мырт-қа
- Ә) қа-уын
- Б) қа-йық

- В) жұ-мыс-қа
- Г) жау-ын-гер

24. Тасымалдауға болмайтын сөзді табыңыз.

- А) немере
- Ә) жеті
- Б) құрбы
- В) төрт
- Г) басшы

25. Тасымалдауға келетін сөзді көрсетіңіз.

- А) жұрт
- Ә) қарт
- Б) бұлт
- В) грамм
- Г) сына

26. Дұрыс тасымалданған сөзді табыңыз.

- А) ба-спа-сөз
- Ә) тр-актор
- Б) құм-ырсақ
- В) тасым-ал
- Г) ақ-па-рат

27. Дұрыс тасымалданған сөз қайсы?

- А) бұ-лт-ты
- Ә) жұм-ыртқа
- Б) дә-птер
- В) жа-лтақ
- Г) қа-уын

28. Тасымалданбайтын сөзі бар сөйлемді табыңыз.

- А) Екі жердегі екі-төрт
- Ә) Жаздық егінді оратын уақыт келді
- Б) Баланың ынтасы керек
- В) Тексіз бала болғанша, текке өткенім артық
- Г) Қыстың ортасында көшіп кетті

29. Үндестік заңына бағынбайтын сөзді көрсетіңіз.

- А) қалың алабота
- Ә) қара ала қағаз
- Б) қоғамтану сабағы

- В) Қызылорда қаласы
- Г) сүтқоректілер тобы

30. Үндестік заңына бағынбайтын қосымшаны көрсетіңіз.

- А) дар, дер
- Ә) нікі, тай
- Б) ға, ге
- В) тан, тен
- Г) лар, лер

31. Ілгерінді ықпалды көрсетіңіз.

- А) тұзсыз
- Ә) көлшік
- Б) тауша
- В) қашса
- Г) балығы

32. Сөз аралығындағы кейінді ықпалды анықтаңыз.

- А) ақ сұр
- Ә) қол ара
- Б) терең білім
- В) салт атты
- Г) жүз жыл

33. Кейінді ықпал бар сөзді анықтаңыз.

- А) сауыншы
- Ә) пәлекор
- Б) екеуіміз
- В) ерлік
- Г) жұлдызша

34. Сөз ішіндегі ілгерінді ықпалды табыңыз.

- А) жанбады
- Ә) көзсіз
- Б) дәріхана
- В) көзілдірік
- Г) қаракүйе

35. Біріккен сөздердегі ілгерінді ықпалды табыңыз.

- А) көзқарас
- Ә) Жанпейіс
- Б) белбеу

- В) Сарыарқа
- Г) Амангелді

36. Күрделі сөздер аралығындағы ілгерінді ықпалды көрсетіңіз.

- А) құрбы-құрдас
- Ә) Сарыөзек
- Б) қара ешкі
- В) тас жол
- Г) келе алмайды

37. Біріккен сөздегі кейінді ықпалды табыңыз.

- А) Ақтөбе
- Ә) Қаптесер
- Б) Ақтөс
- В) Бозторғай
- Г) Итмұрын

38. Мына сөйлемнен тоғыспалы ықпал түрін ажыратыңыз.

Рұқияның добы тас жолға домалап кетті.

- А) Рұқияның
- Ә) добы
- Б) тас жолға
- В) домалап
- Г) кетті

39. Түбір мен қосымша аралығындағы ілгерінді ықпалды көрсетіңіз.

- А) Ананың көңілі балада
- Ә) еңбегіне қарай дөңбегі
- Б) жақсылықтың нұрын сеп
- В) болашағынан үміттен
- Г) сәнқойдың сылтауы көп

40. Түбір мен қосымша аралығындағы кейінді ықпалды көрсетіңіз.

- А) бәлеқор адам
- Ә) беташар болды
- Б) қарды тазала
- В) қосшы жігіт
- Г) дала сарыны

41. Сөз тіркестері аралығындағы ілгерінді ықпал бар сөзді көрсетіңіз.

- А) он бес күн
- Ә) шолақ жең көйлек
- Б) жас шөп екен

- В) таң қалды
- Г) төге бастады

42. Орфография заңына бағынбай тұрған қатарды көрсетіңіз.

- А) Алыстан бір қара көрінді.
- Ә) Таң бозамықтана бастады.
- Б) Кеше сабаққа келалмады
- В) Вокзал маңы ығы-жығы.
- Г) Қауын-қарбыз пісіп жатыр.

43. Орфоэпиялық заңдылық бойынша жазылған сөзді табыңыз.

- А) құлын, мұрын, құдық
- Ә) үзіліс, құрылыс, өлең
- Б) үскірік, жол-жөнекей
- В) жұлдушша, айалайды
- Г) жымияды, бүрсігүні

44. Жазылу нормасына сай сөзді табыңыз.

- А) шалқайады
- Ә) күлегеш
- Б) жұмұшшұ
- В) Қыйатпек
- Г) үскүрүк

45. Айтылу нормасына сай жазылмаған сөзді көрсетіңіз.

- А) қыйылыс
- Ә) қыйалдау
- Б) құдық
- В) көзүлдүрүк
- Г) Сәтпек

46. Дәстүрлі принцип бойынша жазылған сөздер қатарын көрсетіңіз.

- А) кәмпит, жәшік
- Ә) жауын, кемпірқосақ
- Б) Досжан, Есжан
- В) жұлдегер, құмырсқа
- Г) ботақан, құлыншақ

47. Морфологиялық принцип бойынша жазылмаған сөзді көрсетіңіз.

- А) көзқарас
- Ә) кәсіпорын
- Б) қалампыр
- В) беймезгіл

Г) жер-гөк

48. Фонетикалық принцип сақталған сөзді көрсетіңіз.

- А) ағаштар
- Ә) миуа
- Б) көнетоз
- В) баспасөз
- Г) жұлын

49. Қате жазылған сөзді табыңыз.

- А) кейуана
- Ә) сыйымды
- Б) тыйылдыр
- В) Миуа
- Г) жыйналыс

50. Дұрыс жазылған сөзді табыңыз.

- А) кейінды
- Ә) байыйды
- Б) жыйнайды
- В) силайды
- Г) іриді